

A salzföldi Mária-Magdolnáról elnevezett pálos kolostor

I. TÖRTÉNETE

A köveskúti vagy kőkúti pálos kolostor romjai a mai Salföld község határában, a községtől délre, a Balaton-tól északra, az Ábrahámhegy felett húzódó hegyhát erdős gerince mögött, az erdőben található. Ezért a kolostor maradványai a magyar művészettörténeti és helytörténeti irodalomban salzföldi pálos kolostor néven ismeretesek.

A kőkúti vagy köveskúti pálos-kolostor helyére nézve, az idők folyamán különböző és egymással ellentétes nézetek és vélemények alakultak ki. Rupp Jakab a kolostor helyét „Keszthelytől egy órányi távolságra” határozza meg. Ez a felfogás tehát megegyezik a kolostor középkori helyével.¹ Holub József Zala megyéről írt kézirat művében, Kehidával szemben, a Zala folyó bal partjára helyezi a kőkúti pálos-kolostort. Ezt a nézetét azonban később maga is revideálja. Ugyanis a kolostornak 1307-ben a veszprémi káptalan egyik ábrahámi jobbágya szőlőt adományoz, később 1309-ben a

káptalan egy ugyancsak ábrahámi nemes jobbágyának adományoz itt szőlőt és az oklevél szerint ennek a szőlőnek szomszédai keletről a kőkúti pálosok. Ebből tehát Holub arra következtet, hogy a köveskúti pálos-kolostor a középkori Ábrahám falutól nem messze és nem Kehida mellett volt.² Békefi Remig Keszthelytől északnyugatra keresi a köveskúti pálosokat, a művéhez mellékelte térképen pedig Kehida mellé helyezi. Egyidejűleg azonban említi a Salföld melletti kolostorromokat is ezzel a megjegyzéssel: „Hihetőleg a pálosoké volt, jóllehet itteni kolostoruknak okleveles nyomára nem akadtam.”³ Kisbán Emil szerint a köveskúti pálos kolostor Zala megyének Szlavóniával határos részén volt.⁴ Darnay-Dornay Béla volt az első, aki balatoni útikalauzában a Salföld melletti kolostorromokat azonosította a kőkúti pálos kolostor romjaival. Egyidejűleg kifejtette azt a nézetét is, hogy a mai Salföld község neve az egyik középkori település — Alsó-Kőkút vagy Köveskút — nevéből származott le.⁵

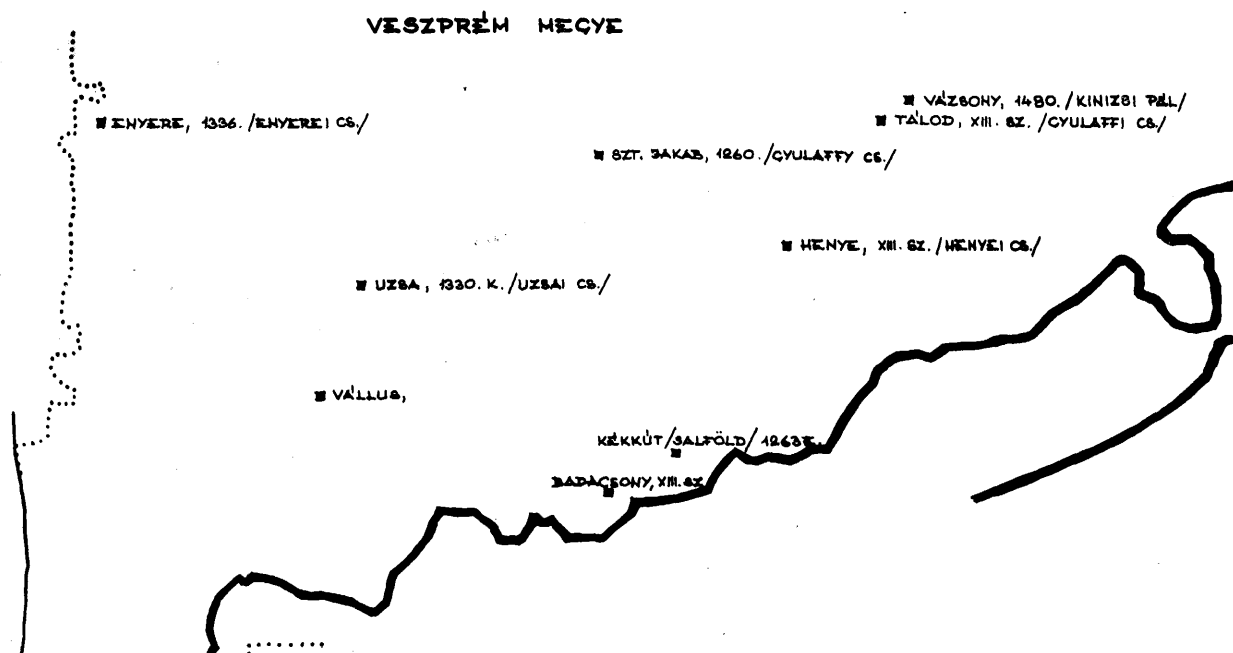
A Káli-medence szélén fekvő Salföld község neve mai

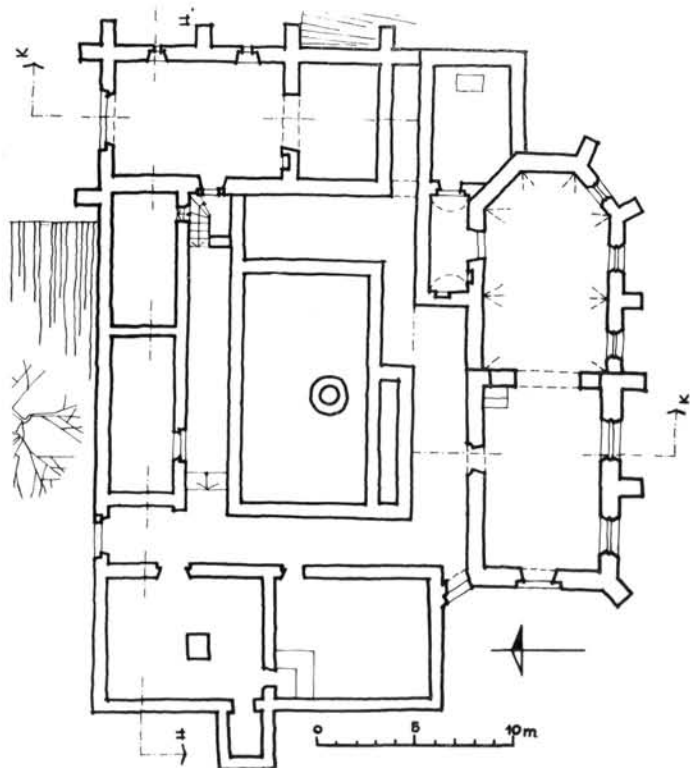
1. Középkori pálos kolostorok a Balaton északi partján.

1. Mittalterliche Pauliner Klöster am Nordufer des Balaton.

1. Monastères médiévaux des ermites de Saint-Paul au bord nord de Balaton.

1. Средневековые монастыри ордена св. Павла на северном берегу Балатона.

2. A salföldi pálos kolostor alaprajza az 1962. évi feltárás után.
2. Grundriß des Pauliner Klosters nach der Freilegung im Jahre 1962.
2. Le plan du monastère des ermites de Saint-Paul de Salföld, après la mise à jour de 1962.
2. План-схема шальфельдского монастыря ордена св. Павла после раскопок 1962-го года.

3. A kolostor temploma az 1963. évi állagmegóvás után.
3. Die Klosterkirche nach dem im Jahre 1963 eingeführten Bestand-schutz.
3. L'église du monastère après les travaux de protection de l'an 1963.
3. Монастырская церковь после консервации, произведенной в 1963-м году.

alakjában nem középkori eredetű. Csánki Dezső a Balatonfelvidéken ilyen nevű középkori települést nem ismer. Pesty Frigyes a község nevét következőképpen vezeti le: „Régen, midőn e vidék erdőséggel volt borítva, a vidék Havasalföldnek nevezetett. A község neve e vidék elnevezéséből lett a négy betű elhagyásával Salföld”. Magyarázatának tarthatatlanságára Jankó János is rámutatott, a község nevének eredetével kapcsolatban megállapítja: „A név eredete ismeretlen”.⁶

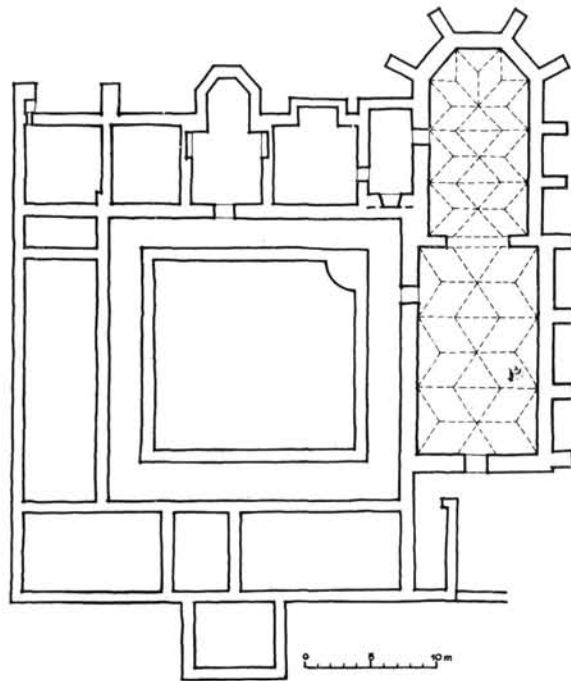
Csánki Dezső a Balatonnak ezen a részén két, egymáshoz hasonló nevű középkori települést ismer. Az egyik Kőkút. (Nobiles de Kukut — 1338 —, Villa Kwkwth — 1344 —, Alsokwkwth.) Meghatározása szerint az ezen a néven említett településből keletkezett a Tapolcától délkeletre fekvő mai Kékkút község. A másik általa említett középkori település Köveskút. (Kueskuth — 1307 —, Keweskwth, 1463) a Mária-Magdolna tiszteletére szentelt pálos-kolostorral. Ennek a településnek további sorsát nem ismeri.⁷

Holub József csak egy Kőkút nevű települést ismer a középkorban ezen a vidéken, azzal a megjegyzéssel, hogy ebből alakult ki később a mai Kékkút község.⁸

Az említett Kőkút vagy Köveskút helységben a középkorban és az újkorban is egy előkelő, de ismeretlen eredetű családról emlékeznek meg az oklevelek. Ez volt a Kőkúti- vagy Köveskúti-család, melynek az említett Kőkút helységben kőháza vagy palotája is volt. Első említése a családnak 1338-ból való, amikor a veszprémi káptalan jelenti, hogy Kőkúti Sal fia: Turul, továbbá András és Lőrinc, Kőkúti Domokos özvegyét hitbérére és hozományára nézve kielégítették. Közülük Turul 1376-ban, Lőrinc pedig Kőkúti András fia Istvánnal együtt 1385-ben mint királyi ember szerepel.⁹ 1374 november 30-án I. Lajos meghagyja a fehérvári kereszt-konventnek, szólítsa fel a veszprémi püspököt, hogy adja ki László fia Miklósnak a Nostre és Pathvására birtokok után anyjának járó leánynegyedét. Az említett László nagyanyja Kewkwth-i Turul felesége volt.¹⁰ 1401-ben Kőkúti — Turul — János, továbbá László és Saul kőkúti jobbágyaikkal együtt megrohanták a veszprémi káptalan ábrahámí birtokát és ott hatalmaskodtak. Egy másik alkalommal, a káptalannak a Balatonban halászó jobbágyait támadták meg.¹¹ 1471 augusztus 27.-én Thóti Péter özvegye, Katalin asszony a veszprémi káptalan előtt Kőkúti Sal Pétert nevezte meg, illetve vallotta ügyvédjének.¹² 1549-ben a Szentgyörgyvár melletti Devecser birtokosa Salkőkúthi Sal

4. Templomhájó a helyreállítás előtt.
 4. Kirchenschiff vor der Restauration.
 4. La nef avant sa reconstruction.
 4. Неф церкви до восстановления.

5. A nagyvázsonyi pálos kolostor alaprajza.
 5. Grundriß des Pauliner Klosters von Nagyvázsony.
 5. Le plan du monastère des ermites de Saint-Paul à Nagyvázsony.
 5. План-схема надважоньского монастыря ордена св. Павла

Illés volt. 1550-ben Köveskuthy Ferenc és András panaszolja, hogy Mezölaky Ferenc zalavári helyettes apát megtámadta köveskúti nemesi kúriájukat, azt kifosztotta, Köveskuthy Ferenc leányát, Erzsébetet és nagybátyjukat, Köveskuthy Benedeket megölték, őket pedig megkínózták, Hegyesd várába hurcolták és ott fogva tartották.¹³ 1563-ban Tóthy Lengyel Ferenc és Farkas, továbbá Salkewkuthyai Sal Péter fia, Mihály és leánya Zsófia, Deregdi Tamás neje, bizonyos hatalmaskodásért perlik Hosszútóthi Farkas veszprémi alispánt és Salkewkuthyai Sal Illés özvegyét, Magdolnát. Ezt a hatalmaskodást a Veszprém megyei Gergeliben követték el.¹⁴

Az idézett, családtörténeti vonatkozású oklevelekből a következő megállapításokat vonhatjuk le: A középkorban a Balatonfelvidéknek ezen a részén feltehetőleg két középkori település volt, Alsó- és Felső-Kökút. Az egyik település családi lakhelye volt a Köves-

6. A diadalív kidőlt déli pillérének helye állagmegóvás előtt.
 6. Die Stelle vom eingestürzten Südpfeiler des Triumphbogens vor dem Bestandschutz.
 6. L'emplacement du pilier sud effondré de l'arc de triomphe avant les travaux de protection.
 6. Место рухнувшего южного столба триумфальной арки до консервации.

7. A helyreállított diadalív.
 7. Der hergerichtete Triumphbogen.
 7. L'arc de triomphe rétabli.
 7. Восстановленная триумфальная арка.

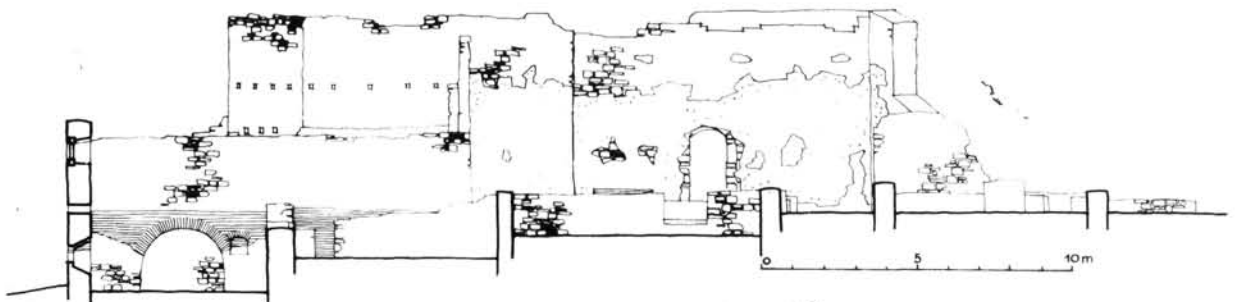
kúti vagy Kőkúti családnak, ahol, amint ezt az 1550. évi panaszlevél bizonyítja, a családnak kőháza vagy palotája is volt. A Kőkúti családban állandóan visszatérő személynév — valószínűleg a család egyik köztisztviselőjének — álló alapító ősére való tekintettel — a Sal név, mely a Saul keresztnévből származott. Később, úgy látszik már a XVI. század elején, a család székhelyét megkülönböztetésül a másik Kőkúttól Salkőkútnak nevezték, míg a családot Salköveskúti vagy Salkőkúti családnak. Később a végvári harcok idejében mindkét település elpusztult. A felszabadító hadjáratok után a vidék újratelepülő lakossága az egyik települést Kék-kútnak nevezte el. A másik települést, amelyet már a török hódoltság előtt Salkőkútnak neveztek, az új lakosság is, Salföldnek nevezte el.

Holub József, a középkori Kőkút történetét tárgyalva, rámutat arra, hogy ezen a vidéken az Atysz nemzetség egyik neves tagjának, a XIII. század elején élt Sol vagy Saul comesnek voltak birtokai. Ebből arra a következtetésre jut, hogy a Kőkúti vagy Köveskúti család az Atysz nemzetség Saul ágából származhatott le. Saul comes után két végrendelet maradt fenn: 1221-ből, illetve 1227-ből. Ezekben Pilup (Fülöp az elpusztult

8. A kolostor keresztmetszete az 1964. évi állagmegóvás után.
 8. Querschnitt des Klosters nach dem im Jahre 1964 eingeführten Bestandschutz.

8. Coupe transversale du monastère après les travaux de protection de l'an 1964.
 8. Поперечный разрез монастыря после консервации, произведенной в 1964-м году.

9. A kolostor hosszmetzete az 1964. évi állagmegóvás után.
 9. Längsschnitt des Klosters nach dem im Jahre 1964 eingeführten Bestandschutz.

9. Coupe longitudinale du monastère après les travaux de protection de l'an 1964.
 9. Продольный разрез монастыря после консервации, произведенной в 1964-м году.

10. A kolostor az 1962. évi feltárás előtt.

10. Das Kloster vor der Freilegung im Jahre 1962.

10. Le monastère avant la mise à jour de l'an 1962.

10. Монастырь до раскопок в 1962-м году.

vesen átengedik nekik a szentléleki (uzsai) és a pálosok által ugyancsak elhagyott kőkúti remeteségeket.¹⁸

Nincsen azonban adatunk arról, hogy a kőkúti pálos kolostort a XV. század közepén ferences szerzetesek valóban átvették volna. Valószínűbb az, hogy a pártarcok lecsillapodása után a pálosok ismét visszatértek az elhagyott kőkúti kolostorba. Az uzsai kolostor 1455-ben még üresen állt,¹⁹ majd egészen a XVI. századig ferences szerzetesek birtokolják, illetve lakják. 1482-ben Ládi Márk fia, György fia László, fia Miketinczi Pál deák a zalamegyei Felkeszi (a mai Gyulakeszi) és

Ré-Fülöp) és Togen (Tagyon) birtokairól végrendelek. Az Atyusz nemzetségből származó Myske fia István végrendelete pedig Zancu (Zánka) falut említi. Ha figyelembe vesszük, hogy ezek a helyek mind közel vannak a középkori Kőkút helységekhez, valóban nem lehetetlen ez a feltevés.¹⁵ Miután pedig a XIV. századtól kezdve ezen a vidéken, mint előkelő birtokosokat a Kőkúti családot találjuk, további következtetésünk csak az lehet, hogy ez a család alapította a kőkúti pálos kolostort is.

A kőkúti pálos kolostor első említése a XIII. század közepéről származik, Pál veszprémi püspök 1263-ban kiadott oklevele — melyben IV. Orbán pápa felhatalmazása alapján a magyarországi pálos-rend szabályait megállapítja — felsorolja a már fennálló kolostoraikat és ezek között említi a kőkúti Szent Mária Magdolnáról nevezett (Köcut sancte Maria Magdelene) kolostort is.¹⁶

További említése a kőkúti pálos kolostornak az a már említett oklevél, amelyet a tihanyi konvent állított ki 1307 július 12-én és amelyben Barnabás fia Kelemen a veszprémi káptalan ábrahámi jobbágya saját lelki üdvéért egy szőlőt adományoz a köveskúti remeték Szt. Mária Magdalena tiszteletére szentelt egyházának (religiosis viris fratribus heremitarum ecclesie beata Mariae Magdalene de Kueskuth). A káptalan az adományhoz hozzájárul, azonban kiköti, hogy a pálosok kötelesek a szőlő után a tizedet megfizetni és ha azt egykor elhagynák, a káptalanra száll vissza. Egy 1309-ben kiadott oklevél ismét említi az itteni pálosokat. Ebben az évben a veszprémi káptalan szőlőt adományoz egy ábrahámi nemes jobbágnak, ennek az adománybirtoknak keleti szomszédai a köveskúti pálosok.¹⁷

Következő adatunk már a XV. század közepéről származik. Ekkor hallunk első ízben arról, hogy a pálosok a kolostort elhagyták. A XV. század közepén ezen a vidéken nagy pártarcok dúltak I. Ulászló és Erzsébet királynő — V. László anyja — hívei között. Ekkor fosztotta ki Berki Jób szigligeti várnagy az almádi bencés apátságot. Előbb az uzsai pálos-kolostor elhagyásáról olvasunk. Az uzsai kolostorba ekkor a szomszéd nemesek ferences szerzeteseket hívtak. Meghívásuk alapján Vajai János ferences helytartó kérdést intézett a pálos-rend főperjeléhez: nem emelnek-e kifogást a kolostor birtokbavétele ellen? Levelére Márton pálos főperjel 1442 december 17-én azt válaszolta, hogy szí-

11. A kolostor keleti szárnya a helyreállítás után.

11. Ostflügel des Klosters nach der Herrichtung.

11. L'aile est du monastère après les reconstructions.

11. Восточное крыло монастыря после восстановления.

12. A borospince bejárati nyílása.

12. Eingangöffnung des Weinkellers.

12. Baie de l'entrée de la cave aux vins.

12. Вход в винный погреб.

13. Faragott kövek a templom szentélyéből.
13. Behauene Steine aus der Kirchenapsis.

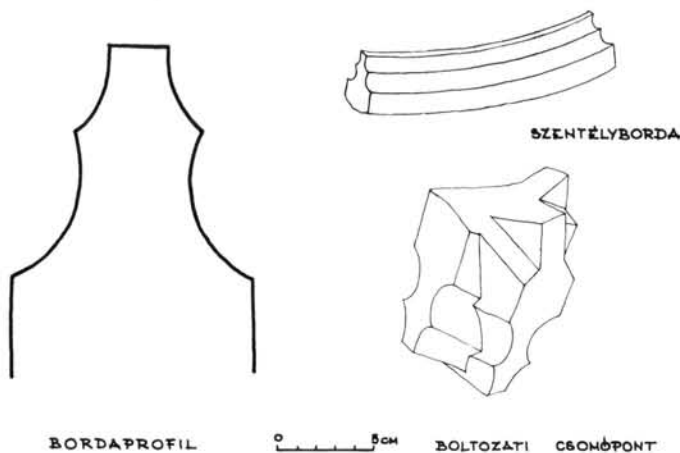
13. Pierres taillées du chœur de l'église.
13. Тесаные камни из святилища церкви.

Ábrahám birtokokban levő részeit — azzal a kikötéssel, ha fiúörökös nélkül hal el — a kőkúti pálos-kolostorra hagyta. Ennek az oklevélnek hátán — XV. század végi vagy XVI. század eleji irással — a következő feljegyzés olvasható: „Ad clastrum Kewkuth pertinent, quod clastrum nunc est desolatum”.²⁰

Az adománylevélben szereplő Miketinczi vagy Meke-tyncz Pál deák (literatus) személye sem ismeretlen előttünk. Úgy látszik, nagy tisztelője volt a pálos-rendnek. Ugyanis 1500-ban a bakony-szentjakabi pálosoknak egy malmot adományozott az Egrehg folyó fölött. Egyébként neki a Gyulakesziben lakó Gyulaffy családdal szoros kapcsolatai voltak. 1524-ben Zápolyai György delegált királyi bíró előtt megjelent Gyulaffy László és Miketinczi Pál deák és ott Gyulaffy előadta, hogy mivel Miketinczi Pálnak nincsen családja és öreg, ezért őt tutorának azaz védőjének választotta és az Egrehg folyón levő Kőmalom nevű malmát is örökhagyta.²¹

Érdekes adatot tartalmaz a kolostorról a „Festetich-codex”, a magyarországi pálos-rend chartulariuma, melyet a XVI. század elején a rend főperjele, Gyöngyösi Gergely állított össze. Itt Bakony-Szentjakab anyagában a következőket olvashatjuk: 1487-ben a magyarországi pálos-rend prior generálisa, Tamás testvér, Gyulaffy László kérelmére elrendelte, hogy az az egykerekű malom, amely a Diszel mellett elfutó Eger folyón épült, a kőkúti pálos testvérek eltávozása után a bakony-szentjakabi pálos kolostor tulajdonába menjen át. Ezt a malmot 1392-ben Diszeli Márton fia Miklós felerészben az uzsaszentléleki pálosoknak zálogosította el 200 arany forintért. Később végleg ennek a kolostornak adományozta. Majd amikor uzsaszentléleki kolostorukat a pálosok végleg elhagyták — ez, mint láttuk 1442-ben következett be, — a malom a kőkúti pálosok birtokába került. Ha a bakony-szentjakabi kolostor is elnéptelenedne, akkor a generális a malom tulajdonjogával szabadon rendelkezik.²²

Valószínűnek látszik ebből az adatból, hogy az uzsai pálos kolostor elnéptelenedése után a kolostor birtokának egy részét a kőkúti kolostor kapta meg, míg a kőkúti kolostor végleges elhagyása a XV. század végén következhetett be. Elgondolkoztató körülmény ez annál is inkább, mert a mai romok tanúsága szerint a kolostor mai alakjában a XV. század végén épült késő-gótikus építmény. István bíboros szerep 1475-ben a Szent Mária Magdolna tiszteletére szentelt kolostortemplom javára búcsút engedélyez. Bizonyos tehát, hogy a kolostor ezt megelőzően nyerte mai alakját. Valószínű, hogy éppen az építkezésekkel kapcsolatos költségek fedezésére kérte az alapító család valamelyik tagja — aki akkor a kolostor felett a kegyúri jogokat gyakorolta — a búcsúengedélyt.²³ Gyöngyösi Gergely pálos generálisnak az 1520-as években írt Invertáriumában kolostorunk már nem szerepel, akkor, — ha létezett még, már nem volt a pálosok kezén.²⁴ Adatok hiányában nem tudjuk megállapítani, hogy mi történt, pedig az 1963—64-es ásatás és romkonzerválás alapján biztos, hogy a XV—XVI. század fordulóján kibővítették, sőt teljesen átépítették a kolostort és templomát. Talán mégis átvették a ferencesek? Vagy mégsem hagyták el a pálosok, és egy előttünk ismeretlen patrónus az ő számukra építtette át a kolostort? Kérdések, amelyekre egyelőre nem tudunk választ adni.

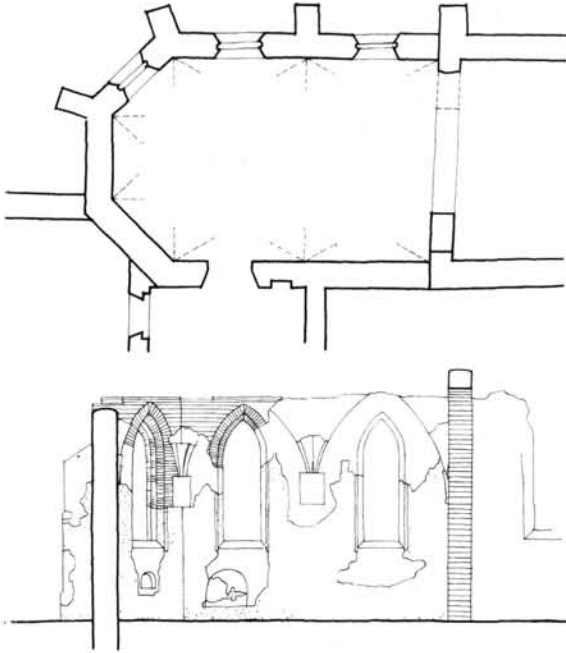

14. Szentély, boltozati részletek.
14. Apsis, Teile des Gewölbes.

14. Chœur, détails de voûte.
14. Святилище, части свода.

II. FELTÁRÁSA

A XIII. század második felében sorra alakuló Balaton környéki pálos kolostorok sorában a Kékkúti-Salföldi nem is volt az első. Pál püspök oklevele már vele együtt említi a szomszédos badacsonyit is és a bakony-szentjakabit. Az előzőt a Badacsony keleti oldalán építették a XIII. század közepén és valószínűleg a Lád nemzetség alapította Szt. Imre herceg titulussal²⁸, az utóbbit pedig 1260-ban építette Rátótnembéli Lőrinc comes, a Csobánc – Gyulakeszi – Diszel – Sáska környékét birtokló Gyulaffy-család őse, a Sáska feletti Agártető déli oldalán.²⁹ De feltehetően álltak már ekkor a henyei nemesek által alapított balatonhenyei³⁰ és az ugyancsak Gyulaffy-ősök által emeltetett táolodi kolostor falai.³¹ A következő század elején 1330 körül építette az uzsai család az uzsai,³² 1336-ban pedig az Enyerei család az enyerei kolostort³³ és valószínűleg XVI. századi volt a

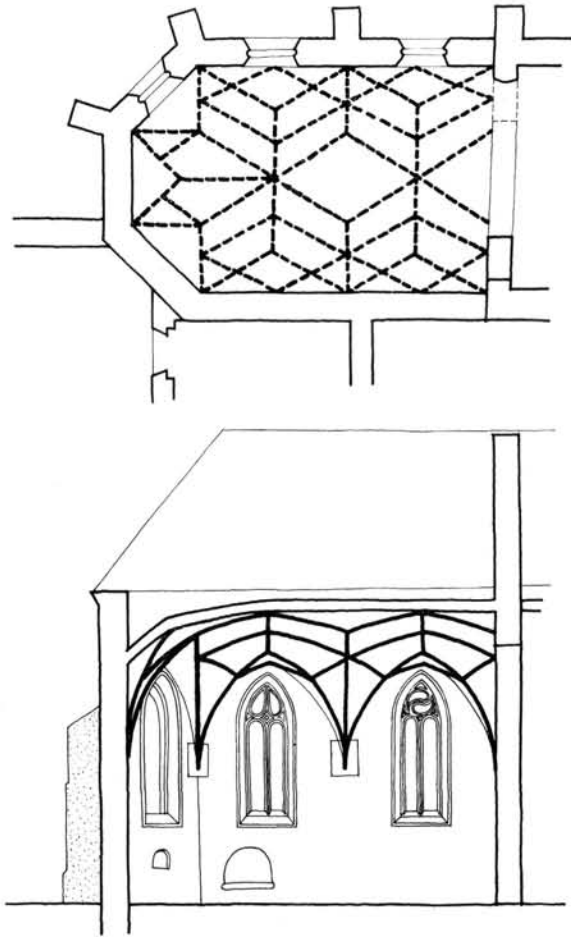
15. Szentély alaprajz és hosszmetset az 1964. évi állagmegóvás után.
 15. Apsisgrundriß und -Längsschnitt nach dem im Jahre 1964 eingeführten Bestandschutz.
 15. Plan et coupe transversale du choeur après les travaux de protection de l'an 1964.
 15. План святилища и продольный разрез после консервации, произведенной в 1964-м году.

A kolostor további történetét illetően, annak elhagyása után, már csak feltevéseink lehetnek. Amikor a XVI. század végvári harcai ezt a vidéket elérték, a kolostor már elhagyott és ennek megfelelően dűledező volt. A fehérvári törökök 1554 november 7.-én Tihanyt és Csobáncot ostromolták eredménytelenül. Sági Károlynak az a véleménye, hogy ebben a hadjáratban pusztult el a kolostor is.²⁵

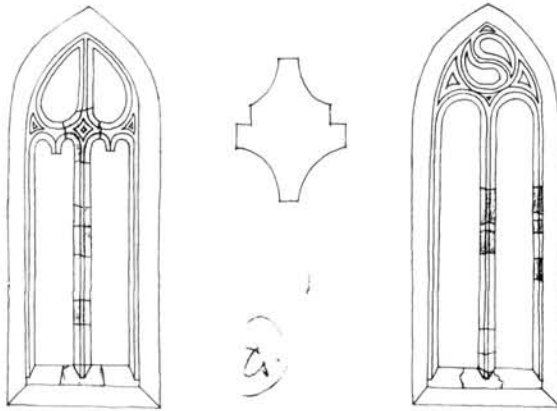
A kőkúti kolostor tehát ilyenmódon elhagyatva pusztult és dűledezett. Romjairól a XIX. századtól kezdve csupán néhány sorban emlékeznek meg. Fényes Elek Salföld község leírásával kapcsolatban csupán ennyit mond: — „Láthatni itt egy régi kolostor omladékait. —” Bővebben emlékezik meg a kolostor romjairól Pesty Frigyes kéziratban fennmaradt művében: „Toronyi dülő. Hajdan mikor e vidék sivatag, ősi erdőség volt — Salföld délnyugati hegyei között egy nagyszerű Jesuita vagy úgynevezett vörösbarátok klastroma és temploma volt — a kolostornak a nép szerint, egy nagyszerű vigyázó tornya volt, melynek romjai alig 30 éve elpusztítottak.”²⁶ Ugyancsak néhány sorban emlékezik meg Récsy Viktor is a salföldi pálos-kolostor romjairól.²⁷

Amint Pesty írja az egykorú jegyzői jelentés alapján, a kolostor lerombolása valóban az 1820-as években következett be. A gyulakeszi Csigó család — az akkori tulajdonos — bontotta szét a kolostort és az így nyert építőanyagot egy közeli juhakol építésére fordította. Ezt már Dornay Béla elhagyatva látta, ma erdészház emelkedik a helyén.

Zsiray Lajos

16. Szentély alaprajz és hosszmetset XVI. sz. eleji képének rekonstrukciója.
 16. Rekonstruktion des Apsisgrundrisses und -Längsschnitts vom Anfang 16. Jahrhunderts.
 16. Reconstruction de l'état du débout du XVIe siècle: plan et coupe transversale du choeur.
 16. План святилища и продольный разрез; реконструкция рисунка начала XV века.

17. Szentély-ablakok rekonstrukciós rajza.
 17. Rekonstruktionszeichnung der Apsisfenster.
 17. Dessins de reconstruction des fenêtres du choeur.
 17. Окна святилища, реконструктивный рисунок.

vállusi is.³⁴ A Balaton északi oldalának pálos kolostorait a vázsonyi zárta le, amelyet 1480 és 1482 között Kinizsi Pál építtetett és amelybe a távoli kolostor szerzeteseit telepítették át, miután azt átvették a ferencesek.³⁵

Amint látjuk a felsorolt kolostorok kivétel nélkül világi alapításúak, egy-egy középbirtokos család, vagy egy-egy nemesi falu közössége építtette őket. A kékkúti kolostor alapítóiról, vagy kegyurairól sehol sem találunk említést, mégis fel kell tételeznünk, hogy a többihez hasonlóan ezt is a falu nemesi, a XIV. századtól sűrűbben említett Kékkúti, vagy inkább Kőkútinak nevezett család tagjai építtették.

18. Helyreállított szentélyablak és boltozatindítás.
 18. Apsisfenster und Gewölbesockel nach Herrichtung.
 18. Fenêtre du choeur et naissance de voûte reconstruites.
 18. Восстановленное окно святилища и пята свода.

A salgföldi kolostor maradványainak állagvédelme először 1958-ban vetődött fel az Országos Műemléki Felügyelőségen. A helyreállításra azonban hitelhiány miatt nem került sor, csak egy hozzávetőleges költségbebecslés készült.³⁶

1959-ben minimális régészeti feltárás folyt az egykori templom területén, ezzel párhuzamosan megtörtént a legnagyobb mértékben megrongálódott részek állagvédelme.³⁷

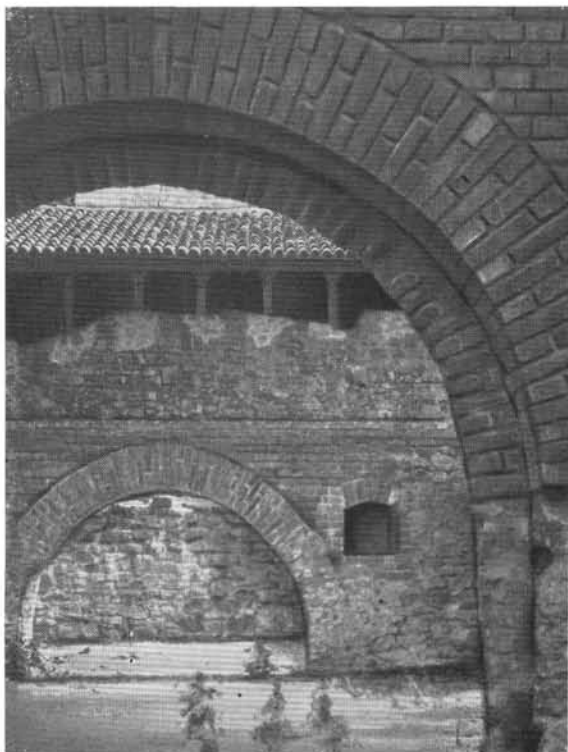
1962-ben nyílt végre mód arra, hogy a kolostor területének teljes feltárását és műemléki szempontjainak megfelelő bemutatását elkészíthessük. Az ásás eredményeképpen tisztázódtak a kolostor egyes építési periódusai. Megjegyzendő, hogy ezek nagyjából megfelelnek a történeti adatok alapján feltételezett helyzetnek, kivéve az együttes életének legutolsó szakaszát.³⁸

A kolostor legkorábbi része a mai templom hajója. Ezen a helyen még a pálosokat megelőző időben kis román templom állhatott, melyet a kolostor megalakulásakor a szerzetesek feltehetően átépítettek. A mai hajó falai alatt kissé ferdén futó alapfalak valószínűleg az első, román templom maradványai. A kolostor kezdeti időszakában ez az átépített templom lehetett az egyetlen tartós anyagból, pontosabban kőből falazott része az együttesnek. Sajnos a XIII. századi szentély alapjait későbbi átépítések alkalmával teljesen eltüntették, így ma már e templom képe nem rekonstruálható egyértelműen, az azonban világosan kiténik, hogy ez a templom is boltozott volt belül, hiszen a hajó déli oldalán levő zömök támpillérek a felmenő fallal egyidőben készültek. A templom északi felén fedett előtér egyensúlyozta ki a boltozat okozta nyomást. A tetőt tartó konzolsor maradványai ma is láthatók a hajó északi homlokzatán.

A kolostor nagyméretű átépítése valószínűleg a pálosok második letelepedésével kapcsolatos, és az 1475-ös búcsüengedélyt megelőzően készült. A korábbi templom szentélyét elbontották és egy lényegesen hosszabb, a hajóval azonos szélességű új szentélyt építettek. A szentély mellett, amelynek boltozati rendszerét ma már nem ismerjük, dongaboltozattal fedett, kis sekrestye és kápolna készült. A sekrestye boltozatának és félnyereg lefedésének lenyomata pontosan látható a ma is meglévő oromfalon. A kápolnának a nyomok szerint vízszintes fafödeme volt, tetőidoma sajnos nehezen rekonstruálható.

A kolostorépület legkorábbi része a templom hajójához csatlakozó, ma nyugati szárnyként szereplő szakasz. A délnyugati sarokhelyiségben két járószint maradványa került elő. A két padlótöredék között egy XIV. századi agyagkehely darabját találtuk meg. Ez a lelet bizonyítja az épületszárny korát, sőt azt is, hogy a kolostor a XV. század második felében elpusztult és később újra felépítették. Az épület lehetett emeletes is, miután az udvari falmaradványok esetleg egy lépcsőfeljáró helyére engednek következtetni.

Mint fent említettük, a kolostort a történeti adatok szerint a XV. század 80-as éveiben már elhagyták a pálosok, mégis az egész együttes legnagyobb szabású építkezésére az 1500-as évek elején került sor. Ekkor nyerte el a kolostor mai ismert alaprajzi elrendezését, és az ásások során előkerült gazdag, későgótikus részletképezéseit. Az épületegyüttest a Balatonfelvidéken a nagyvázsónyi építkezések nyomán kialakult és elterjedt formáknak megfelelően építették újjá.³⁹

19. Borospince a helyreállítás után, háttérben az új kötár.
 19. Weinkeller nach Herrichtung mit dem neuen Lapidarium im Hintergrund.
 19. La cave aux vins après la reconstruction; en arrière-plan: la nouvelle galerie de pierres.
 19. Винный погреб после восстановления, на заднем плане новый лапидарий.

A templom szentélye a nagyvászonyi boltozatokkal azonos szerkezetű, de sokkal gazdagabb, új hálóboltozatot kapott. Ebből az időből származik a tempomhajós szentély közötti diadalív leszűkítése is, valamint a maradványok alapján rekonstruálhatóvá vált szentély ablakok mérműve.⁴⁰ A templom XVI. század elejéről származó terrazo padlójának nyomai előkerültek a szentélyben, a korábbi XV. századi burkolat felett.

A templom átépítésén kívül a kolostorépület is komoly változáson ment át az 1500-as évek elején. Ekkor alakult ki a sekrestyéhez alkalmazkodó, nem egészen szabályos kerengős udvar körül a kolostor négy épület-szárnya. Az épület elrendezése az alábbi volt: a bejárat kapu az északi oldalon, a kerengő nyugati részének folytatásaként épült, kis előtérbe nyílt. A nyugati szárnyat az egy középpillérré boltozott mennyezetű, szabad tűzhellyel felszerelt konyhahelyiség, valamint az innen fűthető ebédlő foglalta el. A kerengő északi szárnyának padlószintje, a terepadottságok függvényeként alacsonyabb volt, mint a többi részeken. Innen nyíltak ugyancsak a lejtős terephez alkalmazkodva a kolostor alárendelt, gazdasági helyiségei: egy valószínűleg kamrának használt tér, és a pincelejárát, ahonnan a két pincébe lehetett bejutni. A kolostor egész keleti szárnya alatt hatalmas borospince húzódik, ennek nagy,

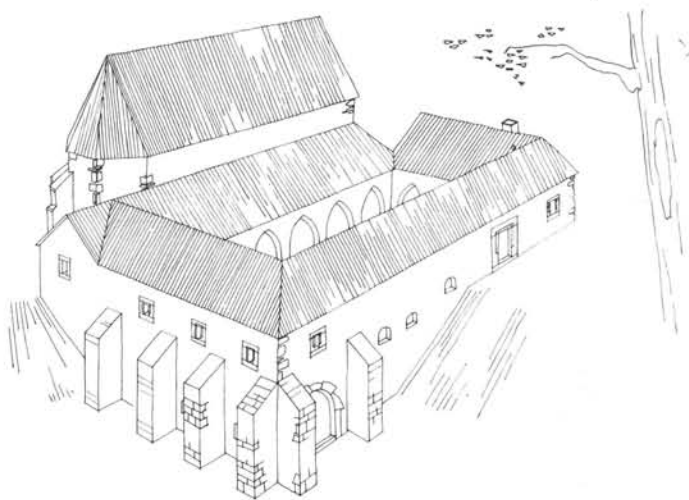
ívesen boltozott kapuja előkerült a feltárás nyomán. A szerzetesek lakóhelyiségei a kolostor keleti szárnyának emeleti részében lehettek, amelyek az udvar felől földszintként közelíthetők meg, ezenkívül a nyugati szárny feltételezett emeletén.

A kolostor pusztulása a XVI. században kezdődött el. Miután a szerzetesek elhagyták, üresen állt, az időjárás és a történelem viszontagságainak kitéve. A XVIII. századtól falaiból épültek az új Salföld falu és a környező szőlők házai. Rómer Flóris a XIX. század második felében már teljesen romosan látta.⁴¹

III. ÁLLAGVÉDELME

A feltárt kolostor állagvédelmi munkáit 1963-ban kezdtük el.⁴² Az eredeti részek konzerválásán kívül a meggyöngült szerkezetek megtámasztására, illetve értelmező kiegészítésként új felfalazásokat készítettünk. Az új falakat az eredetitől eltérő módon, kisméretű téglából falaztuk. Így világosan elválaszthatók egymástól az eredeti és az új részek. Nagyobb méretű felfalazás a pincefalaknál, illetve a pincelejárát megerősítésénél készült. Ezenkívül téglával újrafalaztuk a diadalív ledőlt déli pillérét, a szentélyablakok átboltozását és a kolostorkert kút-kávját. Az összes falkoronákat megerősítettük, helyenként beton védőlepennyel láttuk el, a falfelületeket kihézagoltuk, végül a volt épületbelső sár-ga salakterítést kaptak.

A kolostor állagvédelme lényegében megtörtént, elmaradt azonban egy pár lényeges dolog, többek között a faragott kőanyag rendezése és bemutatása. Erre 1963-ban a dokumentálás elhúzódása, illetve hitelhiány miatt nem kerülhetett sor. Azóta elkészült a mérműves ablakok és a hálóboltozat elméleti rekonstrukciója.

20. A kolostor távlati képének rekonstrukciója.
 20. Rekonstruktion der Perspektivansicht des Klosters.
 20. Reconstruction de la vue perspective du monastère.
 20. Реконструкция вида монастыря.

Kíváncs voltam tehát a megmaradt töredékek felhasználásával az ablakrácsok visszaállítása és a boltozat indítások bemutatása. Az eredeti helyére ma már vissza nem helyezhető faragott kövek megvédésére a sekrestye és kápolna területén fedett kőtárat szeretnénk létesíteni. A terület teljes rendezésére elkészült a kertészeti terv, amelynek kivitelezésére a kőtár-építés után kerül majd sor.

A salgföldi pálos kolostor festői vidéken fekszik. Gyakran keresik fel kirándulók, nyaralók és más érdeklődők. Úgy érezzük, hogy a hangulatos környezetben helyreállított épületmaradványok újabb értékes darabbal gazdagítják az északi Balatonpart kultúrtörténeti láttnivalóinak sorát.

Sch. Pusztai Ilona

Jegyzetek

- 1 Rupp Jakob: Magyarország helyrajzi története. Budapest 1876. I. k. 1. r. 301 – 302 l.
- 2 Holub József: Zala megye története a középkorban. III. A községek története. Kézirat, 19. 82. és 331.
- 3 Békefi Remig: A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban. Budapest 1907. 246. és 248.
- 4 Kisbán Emil: A magyar pálosrend története. Bpest, 1938. I. 19–20.
- 5 Dornyyay–Vigyázó: A Balaton és környéke részletes kalauza. Bpest, 1934. 180–182.
- 6 Jankó János: A Balaton melléki lakosság néprajza. Bpest, 1902. 17–18.
- 7 Csánki Dezső: Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában. Bpest, 1897. 74.
- 8 Holub i. m. 82.
- 9 U. o.
- 10 Kumorovitz L. Bernát: Veszprémi regeszták. Bpest, 1954. 698 sz. reg.
- 11 Veszprémi káptalan házi lt. Ábrahám 14. 1401.
- 12 Hazai Okmánytár, III. 424–425.
- 13 Füßy Tamás: A zalayári apátság története. Bpest, 1902. I. 33. és 138.
- 14 Művelődéstörténeti Ertekezések VII. (Zalaegerszegi állami Levéltár, Nagy Imre helytörténeti jegyzetei.)
- 15 Saul comes végrendeletei: Myske fia István végrendelete: Jakubovich Emil: XII. századi oklevéltöredékek. Levéltári Közlemények 1924. 155–162.
Fejér: Cod. dipl. III/1. 326–327. és III/2. 105–107.
- 16 A veszprémi püspökség római oklevéltára. Bpest, 1896. I. 386–387.
- 17 Anjoukori Okmánytár, Bpest, 1878. 137–138. és Hazai Okmánytár IV. 117–118.
- 18 Karácsonyi János: Szent Ferenc rendjének története Magyarországon 1711-ig. Bpest, 1924. II. 192–193.
- 19 Zalai Okmánytár, II. 558.
- 20 Holub i. m. 436.
- 21 Holub i. m. 399.
- 22 Gregorius Gyöngyösi: Vitae fratrum eremitarum... (Bpest, Egyetemi kvtár.) 103. – Baranyai Béláné szives közlése.
- 23 Rupp i. m. I. 1. r. 302.
- 24 Molnár István és Baranyai Béláné szives közlése.
- 25 Iványi–Sági: Csobánc. Bpest, 1957. 21–22.
- 26 Pesty Frigyes: Magyarország helységnevtára. 61 k. Zalamegye. 204. (Orsz. Széchenyi Kvtár kéziratára.)
- 27 Récsy Viktor: Balatonvidéki kutatásaim. Veszprém é. n. 24.
- 28 Bogay Tamás: Badacsony egyházai a középkorban. Balatoni Szemle III. 1944. 508.
- 29 Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. III. 18. 5. o.
- 30 Holub József i. m. 291–292.
- 31 6. Csánki i. m. III. 114, 151, 160.
Karácsonyi i. m. 6.
Holub i. m. 859.
- 32 7. Történelmi Tár 1908., 168.
Századok 1907., 750.
Holub i. m. 925. o.
- 33 8. Kisbán i. m. I. 323.
Békefi i. m. 246.
- 34 Holub i. m. 928–929.
Békefi i. m. 237–243.
Kisbán i. m. I. 324.
- 35 Éri István: Nagyvázsöny. Bp. 1959. 46–52. o. Békefi i. m. 249. o.
- 36 1959-ben Sedlmayr János mérte fel a templom-maradványokat és elkészítette a kivitelezési munkák hozzávetőleges költségelőirányzatát.
- 37 Az 1959–61 között folyó kisebb ásatást Éri István régész vezette, ezzel kapcsolatban Pámer Nóra, Éri István régész és Koppány Tibor építésmérnök összeállították a kolostor történeti anyagát.
Az állagvédelmi munkák Koppány Tibor tervei alapján készültek.
- 38 1962–63-ban a régészeti feltárást dr Sági Károly régész irányította. Az eredmények ismertetését az ő ásatási naplója alapján készítettük el.
- 39 Koppány Tibor: Későgótikus építészet a Balatonfelvidéken. A Veszprémi Megyei Múzeumok közleményei 1964. . . .
- 40 A boltozatrendszer és a mérnök-szentélyablakok elméleti rekonstrukcióját az előkerült maradványok alapján Szakál Ernő szobrászművész készítette el.
- 41 Rómer jegyzőkönyvek III. kötet 48. o. Országos Műemléki Felügyelőség könyvtára.
- 42 A helyreállítási munkákat 1962 óta Sch. Pusztai Ilona építésmérnök tervezi, a kivitelezést az OMF Sümegi Építésvezetősége készítette. (Építésvezető: Joó Sándor, illetve Kakucska István, csoportvezető: Rédey Ferenc volt.)

Das von Maria-Magdalena genannte Pauliner-Kloster von Salföld

Im Mittelalter standen an der Stelle der heute unter den Namen Salföld und Kékkút bekannten Ansiedlungen zwei Dörfer: Alsó- und Felső-Kékkút, die der Familie Köveskúti oder Kókkúti gehörten. Ihr Kloster, das schon im Jahre 1263 erwähnt wird, dürfte von dieser Familie — in der der Name Sal (= Saul) häufig vorkommt — gegründet worden sein. Bis zur Mitte des 15-ten Jahrhunderts war das Kloster sicherlich im Besitze der Pauliner. Es ist zwar Rede davon, die von ihnen verlassene Eremitage sei den Franziskanern übergeben worden sein, weiteren Angaben gemäß dürfte es noch an der Wende der Jahrhunderte 15–16 im Besitze der Pauliner gewesen sein. Sein endgültiges Verlassen und Verderben — konnte es zu dieser Zeit im Besitze der Pauliner oder Franziskaner sein — erfolgte im Gefolge der Kämpfe um die Grenzfestungen, in der Mitte des 16-ten Jahrhunderts.

An der Nordseite des Balaton, von der Mitte des 13-ten Jahrhunderts bis 1482 einschließlich wurden außer dem gegenwärtig besprochenen in den folgenden Ortschaften Pauliner-Klöster erbaut: Badacsony, Bakonyszentjakab, Balatonhenye, Tálod, Uza, Enyere, Vállus und Nagyvázsony. Da all die aufgezählten Klöster weltlicher Gründung sind, es besteht auch im Mangel an schriftlicher Angaben die Annahme, das Kloster von Kékkút sei von den Mitgliedern der vom Dorfe genannten Familie Kókkúti erbaut worden.

Der Bestandschutz für die Reste des Klosters wurde zwar in den Jahren 1958 und 1959 eingeführt, dann wurde er aber unterbrochen. 1962 begann die ausführliche Freilegung, wodurch die einzelnen architektonischen Perioden geklärt wurden.

Der älteste Teil des Klosters ist das Schiff der heutigen Kirche, unter dessen Mauern die Fundamente einer noch

früheren Kirche freigelegt wurden. Das Kirchenschiff mit Stützpfelern an der Südseite und Dachkonsolen an der Nordseite steht noch heute, seine Apsis ist aber spurlos verschwunden. Der erste bedeutende Umbau fand vor dem Kirchmesserecht von 1475 statt. An der Nordseite wurde eine neue gotische Apsis mit Kapelle und Sakristei gebaut. Damals wurde der heute als Westflügel bekannte Teil des Klostergebäudes gebaut, der dürfte einstöckig gewesen sein.

Im Gegensatz zu den bekannten historischen Daten wurde der größte Umbau des Klosters Anfang 16. Jahrhundert vorgenommen. Das reiche Netzgewölbe der Apsis mit dem Maßwerk der Fenster ist aus dieser Zeit. Da hat sich die heutige Grundrißform des den kleinen Hof umschließenden Klostergebäudes ausgestaltet.

Der Zerfall des Klosters begann im 16. Jahrhundert, in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts wurde es von Flóris Romer schon in einem vollkommen trümmerhaften Zustand besichtigt.

Die Rekonstruktionsarbeiten begannen im Jahre 1963. Außer der Konservierung der ursprünglichen Teile wurden statische und erklärende Ergänzungen, von dem ursprünglichen Baumaterial abweichend, aus Backstein gemacht. Die Wandkronen wurden über Sichthöhe mit einem Schutz-Bezug aus Beton versehen.

1966 wurden die Ergänzung eines rekonstruierten Fensters der Apsis und die Füße des Netzgewölbes fertiggestellt. Auf dem Gebiete der Sakristei und der Kapelle wurde ein gedecktes Lapidarium eingerichtet.

Unter den kulturgeschichtlichen Sehenswürdigkeiten des nördlichen Balatonufers bedeutet das in schöner Umgebung freigelegte und rekonstruierte Kloster einen neuen Wert.

Lajos Zsiray – Ilona Sch. Pusztai

Le monastère sous le vocable de Marie-Madeleine des ermites de Saint-Paul à Salföld

A l'emplacement des agglomérations actuelles de Salföld et de Kékkút, ont été deux villages de la famille Köveskúti ou Kókkúti: Alsó- et Felső-Kékkút. Probablement c'est cette famille — dont beaucoup de membres portaient le prénom Sal (= Saül) — qui fonda le monastère mentionné dans les diplômes dès 1263. Il est certain que les ermites de Saint-Paul le possédèrent jusqu'au milieu de XVe siècle, quoiqu'en 1442 il fût question que l'ermitage abandonné par eux soit transmis aux Franciscains, mais des données postérieures permettent de croire qu'il était aux mains des ermites de Saint-Paul même au tournant des XVe et XVIe siècles. Son abandon définitif et son déperissement — que ce soient les Franciscains ou les ermites de Saint-Paul qui le possédaient à ce moment-là — se firent au milieu du XVIe siècle, à la suite des guerres aux confins militaires.

Dans la région nord du lac Balaton, à l'époque qui s'étend de la deuxième moitié du XIIIe siècle à l'an 1482, outre ce monastère, des ermitages de Saint-Paul furent élevés à Badacsony, Bakonyszentjakab, Balatonhegye, Tálod, puis à Enyere, Vállus, et enfin à Nagyvázsony. Puisque tous ces monastères furent fondés par de laïcs, nous devons supposer, faute de documents écrits, que le monastère de Kékkút était la fondation des membres de la famille Kókkúti qui emprunta son nom au village.

La conservation des vestiges du monastère a commencé en 1958 puis en 1959, mais sans être terminée, elle a été abandonnée. En 1962 a commencé sa mise à jour complète qui a fixé les diverses périodes de la construction.

La partie la plus ancienne du monastère est la nef de l'église actuelle, au-dessous de murailles de laquelle les fondements d'une église encore plus ancienne ont été

дécouverts. La nef de l'église — avec ses contreforts sud et ses consoles du toit — se tient debout même aujourd'hui, mais son choeur a disparu sans trace. La première reconstruction importante a eu lieu avant le brevet de pelearinage de l'an 1475. Un nouveau choeur gothique avait été construit, avec — à son côté nord — une chapelle et une sacristie. Et c'est alors qu'a été bâti la partie du monastère qui en constitue l'aile ouest actuelle. Cette partie avait peut-être un étage.

A l'opposé des données historiques connues, c'est au début des années 1500 que le monastère a été agrandi remarquablement. La voûte à riches nervures rayonnantes de même que les ostéaux datent de cette époque. C'est alors que le plan du bâtiment du monastère entourant la petite cour a pris sa forme actuelle.

Le délabrement du monastère a commencé au XVIe

siècle; Flóris Rómer, au deuxième moitié du XIXe siècle l'a retrouvé déjà tout en ruines.

Les travaux de la restauration ont commencé en 1963. Outre la conservation des parties primitives, nous y avons incorporé des éléments statiques et explicatifs en briques qui diffèrent du matériau primitif de construction. Pour protéger les couronnes des murs, nous les avons couvertes d'une couche de béton, au-dessus de la hauteur des yeux.

En 1966 une fenêtre reconstruite du choeur a été complétée, et les naissances des nervures rayonnantes ont été rétablies. A l'emplacement de la sacristie et de la chapelle une galerie de pierres couverte a été construite.

Dans sa belle ambiance, le monastère mis à jour et reconstruit représente une valeur de plus dans la série des curiosités historiques de la région du bord nord de Balaton.

Lajos Zsiray—Ilona Sch. Pusztai

Шалфьельдский монастырь ордена св. Павла, названный в честь Марии - Магдалины

В средние века на месте теперешних Шалфьельда и Кеккута находились два селения: Алшокут и Фельшэкут, принадлежавшие семье Кёвешкути или Кёкути. Эта семья, в которой частым было имя Шал (Саул), основала монастырь, о котором упоминали уже в 1263-м году. Монастырь до середины XV века несомненно принадлежал ордену св. Павла. Хотя в 1442-м году и была речь о том, что они оставят кёкутское место затворничества и передадут его францисканцам, из позднейших источников нам известно, что еще на рубеже XV—XVI веков монастырь был в руках ордена св. Павла. Окончательное оставление и разрушение монастыря (независимо от того, кому принадлежал в то время монастырь — ордену св. Павла или францисканцам) произошло в середине XVI века вследствие вевгарских битв.

Кроме описываемого нами монастыря, на северном побережье Балатона во второй половине XIII века до 1482-го включительно были построены монастыри, принадлежавшие ордену св. Павла в Бадачоне, Баконьсентякабе, Балатонхеде, Талоде, Уже, Эньере, Валуше, Надьважоне. Все перечисленные монастыри были основаны светскими лицами. Так, за отсутствием письменных источников, нужно предполагать, что и кеккутский монастырь основали члены семьи Кёкути.

Консервация руин монастыря была начата в 1958—59 гг. и затем остановилась. В 1962-м году были начаты полные раскопки, которые выяснили отдельные архитектурные периоды.

Самой старой частью монастыря является неф теперешней церкви, под стенами которого оказались остатки фундамента еще более старой церкви. Неф церкви с южными опорными столбами и консолями северной части крыши стоит и поныне, святилище же

бесследно разрушилось. Первая серьезная перестройка была осуществлена перед храмовым праздником 1475-го года. Было построено новое готическое святилище с примыкавшими с северной стороны капитулом и ризницей. В то время было построено и (ныне известное как западное крыло) здание монастыря, которое, возможно, было двухэтажным.

В противоречии с известными историческими данными, самые большие строительные работы приходится на начало 1500-х годов. Богатый сетевой фасад святилища с готическим резным орнаментом вокруг окон — произведение этих годов. В это время оформилась и теперешняя форма расположения монастырского здания, охватывающего со всех сторон небольшой дворик. Разрушение монастыря началось в XVI веке; Флориш Ромер видел монастырь во второй половине XIX века уже совершенно разрушенным.

Восстановительные работы начались в 1963-м году. Кроме консервации первоначальных частей, были изготовлены статические дополнения из кирпичей, не соответствующих тогдашним строительным материалам. Стены сверху на высоте глаз были покрыты защитным слоем бетона.

В 1966-м году было дополнено одно из реконструированных окон и произведено восстановление основы сетевого фасада. На территории капитула и ризницы организовали лапидарий под навесом.

Раскопанный и восстановленный монастырь, расположенный в красивом месте, является новой культурной ценностью среди культурно-исторических достопримечательностей северного побережья Балатона.

Лайош Жирав, Илона Ш. Пуштаи